

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра психології

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

“18” листопада 2025

**ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПІДЛІТКІВ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого рівня
вищої освіти, групи м207П-з
Галузь знань: С Соціальні науки,
журналістика та інформація
Спеціальність: С4 Психологія
Освітньо-професійна програма
“Психологія тренінгової роботи”
Ганна ІГНАТЬЄВА

Науковий керівник: к. психол. наук, ст.
викл.,
Оксана СТРІЛЬЧУК

Рецензент: к. психол. наук, доц.
Наталія СЕРДЮК

Запоріжжя – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ВІЙНИ СВІТОВИМИ ТА УКРАЇНСЬКИМИ НАУКОВЦЯМИ.....	6
1.1. Феномен девіантної поведінки: сучасні наукові підходи та еволюція наукових поглядів у світовому полі.....	6
1.2. Психологічні особливості підліткового віку та вплив травми війни.....	11
1.3. Тренінг як провідний метод психологічної роботи з підлітками.....	16
Висновок до першого розділу	20
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	21
2.1. Програма та етапи дослідження.....	21
2.2. Обґрунтування вибору психодіагностичного інструментарію.....	22
2.3. Аналіз результатів констатувального етапу.....	24
Висновок до другого розділу.....	27
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ТА АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	28
3.1. Методологічні засади та зміст тренінгової програми.....	28
3.2. Аналіз ефективності впровадженої програми (Контрольний етап).....	29
Висновки до третього розділу.....	36
Висновки.....	37
Список використаних джерел.....	40
Додатки.....	43

ВСТУП

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна в Україні стала каталізатором глибоких трансформацій у всіх сферах суспільного життя, проте найбільш вразливою категорією населення виявилися діти підліткового віку. Сучасні українські підлітки змушені дорослішати в умовах екзистенційної загрози, руйнування звичного соціального укладу та тотальної невизначеності майбутнього. Це призводить до виникнення феномену «подвійних стандартів» або стану аномії (за Е. Дюркгеймом), коли старі норми мирного життя втратили свою регулятивну силу, а нові ще не сформувалися.

В умовах воєнного стану змінюється сама природа девіантної поведінки. Якщо у мирний час відхилення від норм часто розглядалися як наслідок педагогічної занедбаності або вікової кризи, то сьогодні наукова спільнота схиляється до трактування девіацій (агресії, вживання психоактивних речовин, ігрової залежності) як дезадаптивних копінг-стратегій — спроб психіки впоратися з хронічним стресом, травмою та втратою почуття безпеки.

Проблема ускладнюється фізіологічними особливостями пубертатного періоду, зокрема дисбалансом у розвитку емоційних та регуляторних центрів мозку, що під впливом «токсичного стресу» війни (за визначенням ВООЗ) призводить до імпульсивності, афективних спалахів та зниження когнітивних здібностей.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених психології девіантної поведінки, питання специфіки психопрофілактики відхилень саме в умовах війни, де ключовим фактором є колективна травма та ПТСР, залишається недостатньо розробленим. Це зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до профілактики та зміщення акценту з корекції поведінки на формування резильєнтності та відновлення ресурсності особистості, що й зумовило вибір теми магістерської роботи: **«Психологічна профілактика девіантної поведінки підлітків: шляхи подолання в умовах війни».**

Об'єкт дослідження — девіантна поведінка дітей підліткового віку.

Предмет дослідження — зміст, форми та методи психологічної В основу дослідження покладено гіпотезу, що девіантна поведінка підлітків в умовах війни є переважно реакцією на травматичний стрес та втрату безпеки. Ефективна профілактика можлива за умови впровадження комплексної тренінгової програми, яка базується на принципах травма-фокусованого підходу та когнітивно-поведінкової терапії, і спрямована на:

- зниження рівня ворожості та тривоги;
- трансформацію деструктивних копінг-стратегій (уникнення, агресія) у конструктивні;
- підвищення рівня резильєнтності (життєстійкості) та відновлення здатності планувати майбутнє.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності програми психологічної профілактики девіантної поведінки підлітків, спрямованої на зниження рівня агресивності, тривожності та формування навичок життєстійкості в умовах війни.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези використано комплекс методів дослідження:

- *Теоретичні*: аналіз, синтез та узагальнення наукової літератури для з'ясування стану розробленості проблеми; порівняльний аналіз підходів до розуміння природи девіації (соціологічні теорії аномії, психологічні теорії стресу);

- *Емпіричні*: діагностичні методики для оцінки психологічного стану підлітків:

1. Шкала впливу подій (IES-R) — для вимірювання рівня дистресу та симптомів ПТСР;
2. Опитувальник агресивності Басса-Перрі (BPAQ) — для визначення рівня фізичної, вербальної агресії, гніву та ворожості;

3. Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона (CD-RISC-10) — для оцінки адаптаційного потенціалу; профілактики девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану.
4. Шкала генералізованої тривоги (GAD-7). Також застосовано метод педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) для впровадження авторської тренінгової програми.

Статистичні: методи математичної статистики (t-критерій Стюдента) для визначення значущості відмінностей у показниках до та після експериментального впливу.

Практична значущість. роботи полягає у розробці та апробації тренінгової програми «Психологічна профілактика девіантної поведінки підлітків в умовах війни» (8 сесій), яка адаптована до дистанційного формату роботи. Результати дослідження, зокрема діагностичний інструментарій та корекційні вправи, можуть бути використані шкільними психологами, соціальними педагогами та волонтерськими організаціями для надання психологічної підтримки підліткам, внутрішньо переміщеним особам та дітям, які перебувають у зоні підвищеного ризику.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (26 найменувань, з них 9 іноземною мовою), 6 додатків (на 9 сторінках) і 2 роздаткових матеріали для учасників тренінгу. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 57 сторінок, з них основного тексту – 39 сторінки. Робота містить 5 таблиць і 2 графіки.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми психологічної профілактики девіантної поведінки підлітків в умовах війни. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що в умовах воєнного стану природа девіантної поведінки підлітків зазнає суттєвих трансформацій. Якщо у мирний час відхилення часто розглядалися крізь призму педагогічної занедбаності або вікових криз, то в умовах війни вони набувають ознак дезадаптивних захисних механізмів. Спираючись на теорію аномії Е. Дюркгейма та Р. Мертона, встановлено, що руйнування звичних соціальних норм та втрата почуття безпеки призводять до виникнення специфічних форм девіації: від агресії (як спроби захисту) до ескапізму та аутоагресії (як реакції на нестерпний стрес). Сучасні українські та світові дослідження підтверджують, що така поведінка є нормальним реагуванням психіки на ненормальні обставини, що вимагає зміни підходів до профілактики — переходу від корекційно-дисциплінарних заходів до травма-фокусованої підтримки.

2. Діагностичне дослідження психологічного стану 50 підлітків (13–16 років) на констатувальному етапі виявило наявність вираженого симптомокомплексу «травми війни». За результатами методик IES-R, BPAQ та CD-RISC встановлено, що більшість респондентів характеризуються високим рівнем тривожності, домінуванням стратегій уникнення та специфічним профілем агресивності, де превалює ворожість та вербальна агресія. При цьому показники резильєнтності (життестійкості) виявилися зниженими, що свідчить про виснаження адаптаційних ресурсів та нездатність конструктивно долати стрес без сторонньої допомоги.

3. Розроблено та впроваджено комплексну тренінгову програму «Психологічна профілактика девіантної поведінки підлітків в умовах війни», яка базується на комплексному підході та спрямована на вирішення ключових

викликів сьогодення - стабілізацію емоційного стану, яке полягає у навчанні підлітків навичкам саморегуляції та подолання алекситимії; розвиток навичок конструктивної комунікації, через формування асертивності замість агресії; пошук та активізацію внутрішніх ресурсів, через підвищення життєстійкості. Програма складається з 8 сесій і спрямована на створення безпечного простору, розвиток навичок емоційної регуляції, зниження ворожості та формування конструктивних копінг-стратегій. Особливістю програми стала адаптація до дистанційного формату, що дозволило охопити підлітків незалежно від їхнього місця перебування.

4. Експериментальна перевірка ефективності програми на контрольному етапі дослідження підтвердила правильність висунутої гіпотези. Порівняльний аналіз результатів в експериментальній групі зафіксував статистично значущі позитивні зрушення:

- достовірне зниження рівня ворожості ($p \leq 0.01$) та вербальної агресії;
- зменшення проявів посттравматичного стресу, зокрема зниження індексу «Вторгнення» та стабілізацію фізіологічного збудження;
- суттєве підвищення рівня резильєнтності ($t=5.1, p \leq 0.01$) порівняно з контрольною групою.

Учасники тренінгу змінили пасивну позицію «жертви» на активну життєву позицію, оволоділи інструментами для екологічного проживання емоцій, що суттєво знизило ризик проявів девіантної поведінки.

5. Доведено, що групова робота у форматі тренінгу є найбільш ефективним методом профілактики девіантної поведінки підлітків у кризових умовах. Ефект групи («рівний – рівному») дозволяє подолати відчуття ізоляції, нормалізувати переживання та відновити почуття приналежності, яке руйнується війною.

Таким чином, результати дослідження дають підстави стверджувати, що психологічна профілактика девіантної поведінки в умовах війни, яка враховує специфіку воєнного травматизму, є ефективним засобом збереження

психічного здоров'я підлітків та попередження соціальної дезадаптації, має будуватися не на заборонах, а на відновленні ресурсів особистості, формуванні навичок стресостійкості та поверненні підліткам здатності планувати майбутнє. Розроблена програма довела свою результативність і може бути рекомендована для використання у практичній діяльності психологічної служби системи освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова О. Є. *Психологія життєстійкості особистості*. Київ, 2020.
2. Винник Н. Д. (2024). *Про девіантну поведінку підлітків, що зазнали впливу повномасштабної війни в Україні*. Журнал "Габітус", (57), с. 80-84.
3. Горбунова В. В., Климчук В. О. *Психологічна допомога постраждалим внаслідок травматичних подій*. Київ: НаУКМА, 2022.
4. Гуртовенко Н. (2024). *Методологічне обґрунтування психологічної корекції девіантної поведінки*. Наукові записки. Серія: Психологія.
5. Друзь О. В., Сиропятов О. Г. *Психологія та психіатрія надзвичайних ситуацій* : навч. посіб. Київ : УВМА, 2019. 144 с.
6. Зливков В. Л., Лукомська С. О. *Психологічна допомога дітям та підліткам в умовах війни*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023.
7. Колич О.І., Сесюк Ю. *СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ЗЛОЧИННОСТІ Р.МЕРТОНА*. Наукова робота. Львівська політехніка.
8. Кокур О. М. *Психологія травматичних ситуацій*. Київ, 2021.
9. Максимова Н. Ю. (2024). *Профілактика девіацій у соціально дезадаптованих неповнолітніх*. (Монографічні дослідження Інституту психології ім. Г.С. Костюка).
10. Марюха А. М. (2025). *Вплив умов воєнного стану на розвиток девіантної поведінки підлітків*. Матеріали науково-практичної конференції ХНУВС.
11. Національна психологічна асоціація України. *Протоколи надання психологічної допомоги в умовах воєнного стану*. 2022-2024.
12. Опитувальник агресивності Басса-Перрі (BPAQ):
Оригінал: Buss A. H., Perry M. The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1992. Vol. 63, No. 3. P. 452–459. doi: 10.1037/0022-3514.63.3.452.

- Українська адаптація (Стандарт для роботи з наслідками війни):* Психодіагностика особистості в екстремальних умовах життєдіяльності : практикум / уклад. О. М. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 248 с.
13. Пеца Д. Д., Росоха Я. М. (2024/2025). *Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. Аналітично-порівняльне правознавство.*
14. Панка В.Г. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях : метод. рек. / за ред. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 184 с.
15. Русанов В. (2024). Коли норми руйнуються: девіантна поведінка населення під час війни в Україні. Український медичний часопис. Досліджує феномен соціальної аномії (руйнування норм), який впливає на підлітків.
16. Судова статистика Дніпропетровської області 2020-2024 рр щодо тенденцій підліткової злочинності та девіантної поведінки в умовах воєнного стану. Територіальне управління Державної судової адміністрації України в Дніпропетровській області.
17. Христюк О.Л. Психологія девіантної поведінки. Навчально-методичний посібник. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2014.
18. Шкала впливу подій (IES-R):
Оригінал: Weiss D. S. The Impact of Event Scale: Revised. *Cross-cultural assessment of psychological trauma and PTSD* / ed. by J. P. Wilson, C. S. Tang. New York : Springer, 2007. P. 219–238.
- Українська адаптація (Клінічна настанова):* Климчук В. О., Горбунова В. В. Клінічна настанова «Посттравматичний стресовий розлад». Київ : Університет менеджменту освіти, 2015. 126 с.
19. Шкала тривоги (GAD-7):*Оригінал:* Spitzer R. L., Kroenke K., Williams J. B., Löwe B. A brief measure for assessing generalized anxiety disorder: the GAD-7. *Archives of Internal Medicine*. 2006. Vol. 166, No. 10. P. 1092–1097.
- Українська адаптація (Протокол МОЗ):* Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої)

медичної допомоги «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад»: Наказ МОЗ України від 23.02.2016 № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0121282-16>

20. Шкала резильєнтності (CD-RISC-10):

Оригінал: Connor K. M., Davidson J. R. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*. 2003. Vol. 18, No. 2. P. 76–82.

Українське джерело (Наукова стаття): Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2009. Вип. 23 (26). С. 265–276.

21. American Psychological Association (APA). *Resilience in a time of war: Tips for parents and teachers*.

22. Frankl V. *Man's Search for Meaning*. (Франкл В. *Людина в пошуках справжнього сенсу* — класика, актуальна для війни).

23. Herman J. L. *Trauma and Recovery*. Basic Books, 2015 (Джудіт Герман — базовий підручник з травмотерапії).

22. Seligman M. E. P. *The Optimistic Child*. (Позитивна психологія як профілактика).

24. Van der Kolk B. *The Body Keeps the Score*. (Бессел ван дер Колк *Тіло веде лік* — про механізми травми, є український переклад).

25. Yalom I. D. *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. (Ірвін Ялом — "біблія" для тренінгової роботи).